

Dušan Janák: *Klasická sociologie ve střední Evropě. Mezi centrem a periferií*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2018, 378 s.

Rakouští, polští, maďarští, slovenští a koneckonců i čeští historikové sociologie již stačili ukázat, jak zajímavé dějiny měly jednotlivé národní sociologické školy, jejich badatelé a témata, a jak (mnohdy) významné byly pro celou příslušnou akademickou komunitu, nebo i pro celou společnost. Dějiny „malých“ středoevropských sociologií však byly většinou pojímány partikulárně, právě prizmatem metodologického nacionalismu (nebo v ojedinělých případech „státocentrismu“), či v dílčím srovnání s globálně určujícími sociologickými tradicemi. Jistě z dobrých důvodů, neméně jisté však je, že jejich vzájemná komparace a souborné vztahení k „velkým“ sestrám může přinést významné kognitivní posuny.

Po řadě let práce, drobnějších i poněkud problematických větších příspěvcích s takovou syntézou přichází opavský historik sociologie a sociolog Dušan Janák. V recenzované knize sleduje uvedené sociologie (někdy doplněné i o rumunskou a jugoslávskou sociologii) v období jejich prvního velkého vzestupu – ukončeného nástupem komunistických režimů – v první polovině 20. století, přesněji vlastně jen do druhé světové války. Toto časové omezení sice může být sporné (v Československu, ale i v Polsku předmarxistické sociologie „dobíhaly“ ještě i koncem čtyřicátých let, ne-li i později, v Rakousku se nic nezměnilo až do šedesátých let), autor však na ně má právo i dostatek materiálu. Ve vztahu k dominantním národním

sociologickým tradicím (za něž považuje francouzskou, německou, americkou a vzhledem k danému období poněkud anachronicky i britskou) přitom trefně soudí a dokládá, že ty zkoumané byly v postavení „poloperiferie“, ani úplně okrajové, ani s těmi „velkými“ srovnatelné.

Kniha je rozdělena na čtyři části, v nichž se postupně zužuje popisované spektrum. V první části, popisující „institucionální“ dějiny středoevropských sociologií, jsou zahrnuty všechny uvedené, včetně Rumunska a Jugoslávie, až je namíste se ptát, proč vlastně další „ne tak úplně velké“ sociologie – jmenovitě ruská či italská – zůstaly stranou? Platí to i pro ukrajinskou emigrantskou sociologii v Československu, i když té se autor na jiném místě knihy věnuje alespoň zmínkou (s. 113). Druhá část, přinášející obsahovou analýzu sociologických časopisů, je už úzeji zaměřena na česká, polská a maďarská periodika (rakouská a slovenská sociologie v tomto období časopis neměly), a tak tomu – s okrajovým Rakouskem a Slovenskem – zůstává i ve třetí části, věnované přiblížení teoretického přínosu vybraných představitelů národních sociologických tradic. Čtvrtá část, která už vlastně překračuje samotné dějiny sociologie směrem k soudobé oborové teorii, je pak omezena nejen národně, ale i osobně – jde o moderní navázání na dílo českého sociologa I. Arnošta Bláhy, jehož odkazu se Janák věnuje dlouhodobě. Spíše redundantním doplňkem se mi jeví krátké medailonky 72 postav středoevropských sociologií (s. 317–331), příliš stručné na to, aby měly analytickou relevanci, a v několika případech diskutabilní i svým výběrem.

Vlastně nejproblematictější z celé recenzované knihy je to zdánlivě nejsnazší, její

první část. „Výzkumná metoda“ tu spočívala ve vybrání relevantních informací o vzniku učených společností, výzkumných ústavů, univerzitních stolic a popularizujících i odborných časopisů z příslušných již existujících dějin národních sociologií, komplikovala ji však jak nestejná míra zpracovanosti, tak především věcné a časové rozdíly v širokém spektru komparovaných případů. Byly český statistický úřad a Sociální ústav (s. 55–56), Rumunský sociální ústav (s. 59) nebo jugoslávský Ústav pro sociologii, ekonomii a statistiku (s. 60) vzájemně srovnatelné a odpovídaly tomu, co za mimouniverzitní výzkumný ústav považujeme dnes? Stejně tak univerzitní stolice (*Lehrstul*), i když se jim mohlo říkat také „katedry“, rozhodně nebyly tím, co za vysokoškolskou katedru považujeme dnes (s. 65, 68 aj.), a podobných ahistorismů, neporozumění či problematických soudů je v kapitole naneštěstí celá řada. Ani její základní tezi o rychlé a úspěšné institucionalizaci sociologie „shora“ v případě Československa a Polska a „zpomalené“ institucionalizaci „zdola“ v případě Maďarska a Rakouska (resp. „smíšených typech“ v případě Jugoslávie a Rumunska) nelze, myslím, přijmout v úplnosti, protože ve značné míře smíšené byly vlastně všechny případy.

Je-li přehledová první část knihy jistým zklamáním, obsahově porovnání všech relevantních středoevropských sociologických periodik meziválečného období navazuje na ten typ oborověhistorické práce, který autor – v některých případech spolu se zahraničními kolegy – již řadu let úspěšně praktikuje. Určitě lze souhlasit, že „oborové periodikum sice není jedinou platformou [prezentace výsledků, diskusí a rozvoje oboru], ale ve 20. a 30. letech bylo

patrně nejreprezentativnější základnou pro výměnu názorů určité vědecké komunity“ (s. 97). Shrnuté a dále precizované výsledky Janákovy dlouhodobé práce s akademickými časopisy přinášejí významný vhled do jednotlivých národních badatelských diskursů, přiblížení jejich aktérů a v neposlední řadě vskutku plastické vzájemné porovnání. Asi by bylo možné podobně studovat i „protosociologické“ či popularizační časopisy nebo různé typy knižních publikací, které byly v minulosti důležitější než dnes, ale to všechno autor ví a do budoucnosti plánuje. V žádném případě mu nelze vyčítat, že to ještě nestačil. S jedinou výjimkou: popisuje-li bohatost a různorodost českého sociologického diskursu, neměl by zapomínat na to, že „praktická sociologie“, tedy otázky sociální politiky, byla již před vznikem „teoretických“ akademických časopisů (*Sociologické revue* a *Sociálních problémů*) a potom paralelně s nimi řešena v *Sociální revui* a dalších podobných časopisech. Tím lze snadno vysvětlit absenci právních témat na stránkách českých oborových periodik (s. 310).

Třetí, nejrozsáhlejší, část knihy Janák věnuje sociologické teorii, o níž tvrdí, že je tím jediným, co na dílech našich předchůdců nezastaralo (např. s. 207). Z hlediska sociologie a snad i jejích dějin je to jistě pravda, na druhou stranu bychom neměli zapomínat na rozsáhlé a nezpochybnitelně užitečné využití těchto děl sociálními a dalšími historiky – reálně možná významnější a určitě mnohem čtenější než sociologická „četba klasiků“, alespoň v případě „malých“ sociologických tradic. Podle míry abstrakce a (oborové) „sebestřednosti“ rozdělil Janák teoretickou sociologii na čtyři typy: metateorii, obecnou teorii, sociologický žurnalismus

a konkrétní teorii. Je to sice pěkné schéma, obávám se nicméně, že je spíš výrazem postparsonsovského nadšení mnoha sociologů pro čtyřčlenné tabulky než užitečným klasifikačním nástrojem. Jednotlivé typy se totiž prolínají a podstatnou část autorů nelze v rámci schématu jednoznačně zařadit. Ještě problematičtější je však jejich výběr: i když byla pominuta (krátce) poválečná éra, což vyloučilo nejvýznamnějšího slovenského sociologického teoretika Alexandra Hirnera i polského klasika „sociologického žurnalistu“ Jana Szczepanského, těžko lze přijmout absenci pražské sociologické školy (přinejmenším Otakara Machotky a Jana Mertla, pokud bychom Zdeňka Ullricha pominuli jako „přílišného empirika“) nebo reprezentovat rakouskou meziválečnou sociologii emigranty Lazarsfeldem a Schützem (jejichž význam nadto spadá až do poválečného období) při úplném pomnutí Othmara Spanna! (Spann sice chybí v seznamu teoretiků, stejně jako při potenciálním srovnání se „skladebnou filosofií“ J. L. Fischera, avšak když se to autorovi hodí, najednou ho „vytahuje z klobouku“ (s. 225–227)).

Podobně po mém soudu nelze redukovat „konkrétní sociologickou teorii“ před druhou světovou válkou na problematiku nacionalismu (s. 207): jeho význam ve střední Evropě byl jistě velký, ale neméně zásadní byla i ekonomika a sociální otázky, distribuce moci ve společnosti a fungování nových politických režimů nebo tematika náboženství a sekularizace. Obsese či naopak absence těchto – nebo i dalších – témat i jejich konkrétní zpracování by výrazně rozšířily a téměř jistě také modifikovaly Janákovy komparativní závěry. Naopak jeho přiblížení „velkých teorií“ Bláhy,

Fischera, Znanieckého, Malinowského, Mannheima a Chalupného je sice nezbytně jenom částečné a zjednodušující, ale přesto je to nanejvýš vhodný „učebnicový“ vstup do této sféry.

Na představení „starých“ teorií navazuje ve čtvrté části knihy aktuální rozvinutí jedné z nich, tak zvaného kritického realismu I. Arnošta Bláhy. Dušan Janák tím už překračuje rovinu „pouhé“ (v různých částech knihy různě pojaté) historie sociologie a rozvíjí vlastní sociologickou teorii. V návaznosti na Bláhu charakterizuje sociální světy (tvorené nepominutelně individuálními aktéry) jako „jazykové hry vytyčené svými pravidly“, přičemž „sociologie ... je pokusem o explikaci pravidel, podle nichž lidé jednají, ... čímž posiluje možnost diskuse o těchto pravidlech“ (s. 303). Tím elegantně zdůvodňuje (možný a pro mnohé v současnosti módní) sociologický aktivismus a zároveň nabízí jedno z možných – do značné míry „kompromisní“ – vymezení oboru i předmětu jeho zájmu. Snad by přitom bylo možné namítnout, že šedesátá léta v sociologii nepřinesla jenom „lingvistický obrat“ (s. 261), ale i jiné alternativy a kupříkladu Bergerova a Luckmannova koncepcí (široce pojaté) sociologie vědění počítala vedle jazyka se socializační rolí „symbolických univerz“. Diskutovat by jistě šlo dál, záhadou spíše zůstává, proč tento nepochybně významný „aktualizační dovětek“ autor vložil do primárně historické práce. Nejem si vůbec jistý, nakolik by se sám (rétoricky značně neinvenční) Bláha ztotožnil s takovýmto „domyšlením“ vlastní teoretické koncepcí, a těžko tento přístup může přijmout jakýkoli metodologicky konzervativnější historik sociologie – teoreticky je jistě plně relevantní, patří však do úplně jiné knihy!

Přes dílčí nedostatky by neměla zapadnout skutečnost, že Janákova *Klasická sociologie ve střední Evropě* je první zdařilou komparativní analýzou institucionálního zázemí, a ve výběru i osobností, přístupů a témat střeoevropských sociologií od počátku 20. století do druhé světové války. Jejich vzájemné srovnání je přesvědčivé a kognitivně přínosné, stejně jako celková charakterizace „poloperiferního“ postavení akademiků tohoto regionu. Nejen v případě emigrantů se přitom u „malých“ sociologií (v neméně malých a namnoze „maloměšťáckých“ státech)

ukázalo, že „pro institucionální vývoj oboru je politická konstelace podstatnější než intelektuální mistrovství jeho představitelů“ (s. 306). Je-li tomu tak, netuším, proč se autor tolik vymezuje proti původně Petruskově tezi o tom, že sociologii – nebo alespoň sociologii v plné šíři, či „té pravé“ sociologii – se moc nedaří v autoritativních režimech (s. 89, 306) – jeho kniha tuto tezi naopak spíše dokládá.

Zdeněk R. Nešpor

Sociologický ústav AV ČR Praha
zdenek.nespor@soc.cas.cz